

dr hab. Katarzyna Majbroda, prof. UW
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytet Wrocławski

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Jessici Kufy pt.

W Tatrach. Schroniska i praktyki kultury. Miejsca i przestrzenie turystyki

napisanej pod kierunkiem dr hab. Anny Gomóły, prof. UŚ

Przedłożona mi do recenzji praca wpisując się w krytyczne studia nad górami (*critical mountain studies*), prezentuje badania nad turystyką rozwijaną w polskiej części Tatr, w szerokich kontekstach kulturowo-społecznych i materialno-środowiskowych. Jak zaznacza Pani magister Jessica Kufa, celem naukowym rozprawy jest rozpoznanie relacji między obiektem architektonicznym, a aktorami zaangażowanymi w jego projektowanie, budowanie i użytkowanie (s. 16). Tak sformułowany cel został doprecyzowany w innym miejscu pracy, gdzie Doktorantka podkreśla, że perspektywa afirmatywna przyjęta w rozważaniach o turystyce pozwala Jej na zobaczenie tego obszaru badawczego nie w kategoriach aktywności wyjątkowej, lecz „podstawowej czynności życiowej”, której uprawomocnieniem ma stać się perspektywa osoby prowadzącej schronisko.

Doktorantka osadza przeprowadzone przez nią badania w kilku teoriach i koncepcjach kontekstowych, sięgając do antropologii środowiskowej, geografii humanistycznej, nowych materializmów, studiów nad nauką i technologią (STS), teorii aktora-sieci (ANT), antropologii architektury i *mountain studies*. Poszukiwania badawcze opisane we wstępie pracy są wielopoziomowe. Doktorantka przedstawia argumenty wskazujące na potrzebę ulokowania turystycznych praktyk w licznych kontekstach, pytając o możliwość afirmatywnego spojrzenia na turystykę tatrzańską i uprzywilejowanie lokalnej perspektywy pracowników sektora turystycznego w postrzeganiu tej branży. Krytyczny wymiar tej soczewki wyostrzać ma deklarowana we Wstępie pracy optyka studiów postzależnościowych, w których Autorka dostrzega przydatne narzędzie przeprowadzanych analiz.

We wstępie Doktorantka rozwija refleksję o koncepcjach i pojęciach użytych w pracy, poszukując odpowiedniego języka do opisu wieloaspektowych przestrzeni i miejsc turystyki. Słownik pojęć wraz ze wskazaniem źródłowych odniesień i teorii-inspiracji ma niewątpliwie walor porządkujący i wskazuje na uważność Autorki w aplikowaniu do tatrzańskich realiów kategorii, które powstały w innych (geograficznie, ideowo) przestrzeniach teorii.

Wprawdzie lektura całości pracy pokazuje, że nie wszystkie z wymienionych kategorii i koncepcji znajdują wyraźne zastosowanie w dalszych analizach, jednak mając je w pamięci, można wnioskować, iż wyznaczają kierunki rozważań Doktorantki, stanowiąc ich domyślną kanwę. Temat badawczy pracy został zatem sproblematyzowany i oświetlony pod wpływem wielu inspiracji i zapożyczeń badawczych, co z jednej strony, pozwala na uwarstwienie zagadnienia turystyki i osadzenie jej praktyk w wielu kontekstach, a z drugiej strony, może przesłonić główny cel poznawczy sformułowany w dysertacji.

Recenzowana praca ma czytelną strukturę; składa się ze wstępu, oraz dwóch części, w których zawarto pięć rozdziałów. Jej integralną częścią jest wykaz najważniejszych instytucji związanych z turystyką tatrzańską, wykaz ilustracji, tabeli i map oraz bibliografia. Ważną częścią wieńczącą pracę jest aneks dotyczący badań empirycznych zawierający kartę obserwacji uczestniczącej, opis dokumentacji fotograficznej oraz kwestionariusz wywiadu. Rozprawa ma charakter czasownikowy, a jej wątki przewodnie mają modalny charakter, bowiem Doktorantkę interesuje wiele praktyk, których relacyjne współwystępowanie dostrzega w turystyce, takich jak chodzenie, wspinanie, towarzyszenie, budowanie, zamieszkiwanie, goszczenie i odpoczywanie. Praca zyskuje dzięki tej perspektywie dynamiczny charakter, a jej struktura i nazwy poszczególnych części kierują uwagę czytelniczki na wyraziste aktywności współtworzące tytułowe miejsca i przestrzenie turystyki.

We wstępie pojawia się informacja o przeprowadzonych przez Doktorantkę badaniach empirycznych, które prowadziła w Tatrach od listopada 2020 do października 2023 roku. Cenna z punktu widzenia tematyki rozprawy była z pewnością obserwacja uczestnicząca Autorki w Górach Tien-Szan i nad jeziorem Issyk-Kul w Kirgistanie, w ramach projektu badawczego Jurty i hotele oraz w schronisku przy Lagunie El Cajas i na prowadzących do niego szlakach w Parku Narodowym Cajas w Ekwadorze. Jak podkreśla Doktorantka, doświadczenie turystyki we wspomnianych częściach świata umożliwiło Jej nabranie dystansu do zjawisk badanych w Tatrach. Warto podkreślić, że Autorka prowadziła swoje badania również od wewnątrz, partycypując w poznawanej rzeczywistości i tym samym doświadczając turystyki zarówno w schroniskach, jak i na górskich szlakach. Śladem tych turystycznych wędrówek są fotografie, które zostały zawarte w pracy, wzmacniając zarówno wizualne wyobrażenie tatrzańskiej przyrody, schronisk i szlaków, jak i walory poznawcze rozprawy.

Opisując metodologiczny warsztat swojej pracy oraz przydatne w analizie turystyki teorie i koncepcje kontekstowe, Doktorantka nie podejmuje wątku autoetnografii, tymczasem narracja całej pracy jest konsekwentnie pierwszoosobowa i w wielu miejscach zawiera opisy oraz rozpoznania, których źródłem jest doświadczenie turystyczne Doktorantki, które

ostatecznie zdecydowało o zmianie początkowego celu rozprawy. Ciekawi mnie zatem, czy Autorka postrzega swoje badania jako autoetnograficzne i czy byłaby skłonna osadzić swoje techniki i strategie badawcze np. w nurcie autoetnografii analitycznej.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym *Miejsca do (s)chodzenia* Doktorantka koncentruje się na wybranych koncepcjach miejsca i przestrzeni, zastanawiając się nad mechanizmami tworzenia topografii i geografii wyobrażonej Tatr. Ramą konceptualną rozdziału jest geohumanistyka oraz kategorie takie jak terytorium, granica, mapa i środowisko. Wskazując na propozycje rozumienia geohumanistyki Elżbiety Rybickiej i Anny Kronenberg, Doktorantka podkreśla kreacyjny i ideowy charakter stanowienia miejsc, ich różnicowania oraz egzotyzacji, co pozwoliło na podkreślenie, iż Tatry funkcjonują w różnych kontekstach jako miejsca wyobrażone, kojarzone z określonymi wartościami i postawami. Przypomniano również klasyczne koncepcje Yi-Fu Tuana, Michela de Certeau, Tima Ingolda, Davida Cosgrove'a, rozważając ich użyteczność w rozumieniu swoistości miejsc i przestrzeni Tatr. Pisząc o roli mapy w kreowaniu i wyobrażaniu topografii, warto byłoby sięgnąć do książki Przemysława Czaplickiego pt. *Poruszona mapa* (2016) oraz do klasycznej rozprawy Marii Todorovej, *Balkany wyobrażone* (2014), których autorzy pokazują rozmaite źródła i mechanizmy kreowania i utrwalania wyobrażonych terytoriów, odsłaniając mechanizmy tworzenia ich ontologii. W rozważaniach o kategorii środowiska zasadne byłoby też przypomnienie książki Philippa Descoli będącej sygnaturą zmiany myślenia antropologa – wcześniej przywiązanego do dychotomii natura/kultura strukturalisty – aktualnie badacza otwartego na ontologię relacyjną: *Par-delà nature et culture* (2005) rozpowszechnionej w wersji anglojęzycznej niemal dekadę później jako *Beyond Nature and Culture* (2013). Wspominam o tych publikacjach z myślą, że być może Doktorantka pracując nad ostateczną wersją książki, będzie mogła zawarte w nich koncepcje wykorzystać.

We wprowadzeniu do rozprawy Autorka deklaruje wykorzystanie w tym rozdziale perspektywy krytyki postzależnościowej, która umożliwia pokazanie przestrzeni turystyki w kontekście relacji wiedzy, władzy i zarządzania przyrodą m.in. przy użyciu strategii sejentyzacji środowiska. Postzależność stanowi obiecujący i przetarty już kierunek w badaniach nad turystyką, jednak wspomniana deklaracja nie znajduje w tym rozdziale rozwinięcia i nie do końca wiadomo, w jaki sposób Doktorantka definiuje postzależność w kontekście problematyki rozprawy i co dzięki przyjęciu tej perspektywy dostrzega w relacyjnie wytwarzanej przestrzeni tatrzańskiej turystyki. Z jednej strony, zarysowuje bowiem szeroki kontekst geopolityczny, wskazując na zabory i kontekst „kolonialny”, z drugiej strony, podkreśla konfliktowy i podporządkowujący charakter turystyki. Nawiazanie do

postzależnościowego wątku pojawia się ponownie w zakończeniu pracy, jednak jego koncepcyjne wyostrzenie w zasadniczej części analizy z pewnością pozwoliłoby na pogłębienie rozważań o asymetrycznych relacjach, w jakich powstaje turystyka wraz z określoną infrastrukturą, celami i wartościami. Czy zatem górale posiadali status „subalternów” – pozbawionych możliwości przemawiania w swoim imieniu i kreowania turystyki wedle własnych wyobrażeń, budowania schronisk wedle własnych potrzeb i zasad, walcząc o zachowanie podmiotowości i różnicy w konfrontacji z instytucjami tatrzańskimi? Czy to właśnie rozwój turystyki w Tatrach sprawił, że lokalna społeczność znalazła się w sytuacji podporządkowania? Jeśli tak, jak manifestuje się wobec tego ich postzależność i w jaki sposób redefiniuje relacje składające się na domenę turystyki? Czy turystyka tatrzańska posiada sprawczy i emancypujący potencjał? A może jest tak, że w subtelnych spotkaniach pracowników sektora turystycznego i turystów zachodzą mikroprocesy wskazujące na władzę tych pierwszych i podporządkowanie przybyszy praktykujących turystykę według określonych reguł gry? Funkcjonujące w pracy, w pewnym rozproszeniu, aspekty postzależnościowe warto byłoby połączyć, co z pewnością wzmocniłoby klarowność tego interesującego wątku.

W rozdziale drugim pt. *Turystyka – historia praktyki* zdefiniowane zostały pojęcia i kategorie użyte w pracy powiązane z imaginariem geograficzno-turystycznym. Autorka w diachronicznej perspektywie dokonuje w nim przeglądu wybranej literatury dotyczącej różnych aspektów Tatr, turystyki, peregrynacji i wędrowki. Rozdział opowiada historię turystyki tatrzańskiej, prezentując wybrane wydarzenia istotne w kreowaniu zainteresowania Tatrami oraz góralszczyzną. Są to zarówno czynniki obyczajowe, krajobrazowe (estetyczne), umiejętność chodzenia dla przyjemności oraz medyczne dyskursy czystego powietrza i fizycznego wysiłku. Góry zostały przedstawione jako cel peregrynacji polskiej inteligencji, ludzi kultury i sztuki, osób pragnących egzotyki i prostoty życia, a także odskoczni od miejskiego dnia codziennego, możliwości kontaktu z naturą, miejsca sprawdzania możliwości psychofizycznych turysty oraz wyzwania hartującego ducha.

Doktorantka sięga po literaturę naukową i popularnonaukową, wspomnienia oraz literaturę piękną, by pokazać, z jakimi praktykami, wzorcami zachowań, przekonaniem oraz wartościami wiązał się rozwój tatrzańskiej turystyki w minionych wiekach oraz za pomocą jakich kategorii wytwarzano miejsca turystyczne, wzmacniające tożsamość narodową. Rozważania zawarte w rozdziale pokazują również, jak kształtowały się relacje turystów, górali oraz przewodników górskich, ustanawiając społeczny wymiar turystycznych praktyk. Koncentracja Doktorantki również na technicznym wymiarze wspinaczki pozwala przypuszczać, że Jej rozważania warto by uzupełnić o odniesienia do książki Anny Kacperczyk

Spoleczne światy. Teoria – empiria – metody badań na przykładzie społecznego świata wspinaczki (2016), a zwłaszcza do rozważań Autorki o ‘subświatach wspinania’ i praktykach społecznych, które te światy konstytuują.

Obok wiedzy historycznej w rozdziale zawarta została refleksja na temat sensorycznego wymiaru wędrowania po górach, wspinania się i cielesnego doświadczania krajobrazów górskich, które można by nazwać za Gastonem Bachelardem, a następnie Kirsten Hastrup ‘świadomością mięśniową’, pamięcią ciała dostosowującego się do określonego terenu i wyzwań związanych z poruszaniem się w określonej przestrzeni. W tej części rozprawy zasadne byłoby nawiązanie do wspomnianych we wstępie rozprawy koncepcji afordancji środowiskowych Jamesa Gibsona, a zatem umiejętności poruszania się i funkcjonowania w określonym środowisku dzięki uważności i zdolności dostrzegania atutów natury, które można wyzyskać, idąc, szukając schronienia, czy też wspinając się.

Drugą część pracy otwiera rodzaj archiwum, w którym Doktorantka koncentruje się na infrastrukturze i obiektach kluczowych dla tatrzańskiej turystyki. Wypełnia go rozbudowana tabela schronisk zawierająca informacje o poszczególnych obiektach, takich jak data i geneza ich powstania, sposób budowania oraz lokalizacja uwzględniająca relacje tych budynków i górskiego środowiska naturalnego. (Omyłkowo jeden z akapitów tej części został w takim samym kształcie powtórzony; s. 113-115). Integralną częścią rozdziału jest interaktywna mapa google, na której Doktorantka umieściła opisane w tabeli schroniska. Po zapoznaniu się z tym archiwalnym interwałem pojawia się chęć zapoznania się z analizą materiałów źródłowych dotyczących architektury schronisk oraz dyskusji wokół ich projektowania i budowania. Interesujące byłoby prześledzenie praktyk architektonicznych zachowanych w odnalezionych źródłach w celu zrozumienia, w jakich okolicznościach środowiskowo-ekonomicznych oraz ideowych wspomniane projekty powstawały. Treści te znajdują rozwinięcie w kolejnym rozdziale.

W rozdziale trzecim: *Architektura dla turystyki* Doktorantka zapowiada przeprowadzenie analizy architektury schronisk z perspektywy teorii aktora-sieci, opisując schronisko jako system i sieć materialno-dyskursywnych obiektów. Wskazuje na motywacje i okoliczności podejmowanych przez architektów, inwestorów i budowniczych decyzji dotyczących analizowanych budynków oraz odsłania praktyki zwalczania przez PTTK schronisk prywatnych postrzeganych w kategoriach konkurencji. W rozdziale wykorzystane zostały różnorodne archiwalne źródła wiedzy o schroniskach: projekty architektoniczne, rysunki i zdjęcia, a także mapy turystyczne, relacje z podróży, przewodniki, artykuły poświęcone turystyce oraz architekturze i dokumenty związane z zatrudnieniem i dzierżawą

budynków, a także dane pozyskane podczas obserwacji uczestniczącej Doktorantki na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego. Wspomniane materiały pozwoliły na ukazanie historii powstawania schronisk oraz ekonomicznych, architektonicznych (wizualnych) i ekologicznych aspektów ich funkcjonowania, które nie zawsze wiązały się z uwzględnianiem kontekstów środowiskowych i chęcią ochrony tatrzańskiej przyrody.

Doktorantka przedstawiła w tej części pracy historię schronisk-objektów bez wątpienia wieloaspektowo, wskazując na liczne i różnorodne czynniki warunkujące zarówno ich architekturę, miejsca lokowania, jak i funkcjonowanie. Deklarowana inspiracja teoretyczna i konceptualna stanowi domyślną kanwę dla rozważań i wniosków zawartych w tej części pracy. W rozdziale nie pokazano jednak konceptualnej pracy oraz zysków poznawczych, które udało się osiągnąć dzięki uruchomieniu ANT. Doktorantka nawiązuje do tej koncepcji we wprowadzeniu do rozdziału, jednak wskazana perspektywa nie stanowi spójnej kanwy dla analiz tatrzańskich sieci licznych ludzko-nie-ludzkich aktantów czyniących ze schronisk materialno-dyskursywne objekty. Interesujące są natomiast spostrzeżenia, iż schroniska określają sposoby funkcjonowania turystów w środowisku górskim, sprzyjając tworzeniu wspólnoty, współdzieleniu praktyk takich jak jedzenie, opowiadanie, spędzanie czasu. W szerszej perspektywie turystyka koncentrująca się na mobilności wymaga określonej pracy i energii, co niektórzy badacze zjawiska lokują w logice kapitalistycznej, jednak przekonujące są spostrzeżenia zawarte w rozprawie, iż objekty te wymykają się kapitalistycznym regułom gry, gdyż celem ich powstawania i funkcjonowania nie jest dążenie do akumulacji zysków, a zamiast kapitalistycznych usług oferują gościnność. Trafnie wyeksponowane opisy praktyk przedstawione w rozdziale przybliżają oddolne spojrzenie na fenomen turystyki nieskomercjalizowanej, splecionej z myśleniem proekologicznym i społeczną utopią miejsc współwytwarzanych i współdzielonych.

Rozdział IV: *Architektura dla Tatr* przedstawia schroniska w kontekście środowiska i krajobrazu. Autorka zestawia wysokogórskie schroniska z lokowanymi poniżej hotelami, wskazując na różne sposoby ich zamieszkiwania i powiązane z nimi formy obecności turystów w górach. Sięgając do koncepcji „otwartej przestrzeni” Tima Ingolda, wskazuje na paralele między stanem natury, warunkami atmosferycznymi, a nastrojem i funkcjonowaniem turystów, przekonując, że schroniska sprzyjają ściślejszym relacjom z przyrodą i dają poczucie gęstej obecności w przestrzeniach górskich. Luksusowe, komfortowe hotele oferują łatwy wypoczynek, podczas gdy proste, a czasem surowe w formie schroniska zakumulowują w sobie określone wartości, takie jak troska o środowisko, dążenie do kontaktu z naturą, chęć współdzielenia czasu z turystami. W rozdziale pojawia się teza, wedle której schroniska

tatrzańskie stanowią przykład architektury ekologicznej o formach pozbawionych zbędnych dodatków charakteryzujących budynki hoteli, co minimalizuje czas spędzany wewnątrz, zachęcając do eksplorowania przestrzeni górskich. Schroniska projektowane i budowane zgodnie z zasadą stosowności zachęcają do podziwiania piękna przyrody, uruchamiając perspektywę estetyczną i etyczną. Doktorantka proponuje, by w budynkach schronisk dostrzec architekturę początku, kojarząc jej specyfikę z tradycyjnym budownictwem ludowym, którego przekrojową historię prezentuje. W rozdziale przypomniano także mityczne i symboliczne wyobrażenie chaty jako elementu mitu arkadyjskiego oraz kolebki narodowości, nawiązując do popularnej na Podhalu chaty pasterskiej.

Wszystkie te przypomnienia stanowią argument na rzecz rozpoznania, iż schroniska tatrzańskie kontynuują tradycje tych form architektonicznych oraz powiązaną z nimi troskę o przyrodę. Formalne środki ochrony tatrzańskiej przyrody, o których Doktorantka wspomina, rozwijały się równocześnie z turystyką krajoznawczą, której celem była popularyzacja krajobrazów konkretnych regionów w ich wymiarze kulturowym i przyrodniczym, co profilowało zapewne ówczesną turystykę i jednocześnie określało jej edukacyjny i tożsamościowotwórczy (narodowy) charakter. Ciekawym wątkiem jest ewolucja rozumienia tatrzańskiej przyrody pod wpływem dominujących dyskursów krajoobrazu, a następnie habitatu oraz osadzenie wątku tatrzańskiej przyrody w kontekście powojennej industrializacji kraju jako enklawy dzikości i zdrowego życia doświadczanego przez rodziny robotnicze np. podczas wczasów. W rozdziale Doktorantka zdecydowanie więcej uwagi poświęca przemianom tatrzańskiego ekosystemu aniżeli tatrzańskiej turystyce, nawet jeśli co pewien czas wspomina o jej kształtowaniu pod wpływem decyzji dotyczących ochrony przyrody i kształtowania tatrzańskiego ekosystemu.

We wstępie do pracy Autorka zaznacza, że w omawianym rozdziale przeprowadza ekokrytykę architektury tatrzańskiej, co warto byłoby uszczegółowić. Ekokrytyka jako nurt współczesnego literaturoznawstwa w swoim podstawowym znaczeniu obejmuje analizy tekstów literackich skoncentrowane na wątkach środowiskowych i klimatycznych, choć z pewnością może stanowić soczewkę widzenia zjawisk pozaliterackich. Wprawdzie w rozdziale Autorka wzmiankuje, iż krytykę opiera na analizie architektury oraz pism z zakresu ochrony przyrody, jednak jest to luźne nawiązanie do tego nurtu. Pomysł, by czytać architekturę w analogii do tekstu jest ciekawy i ma swoje badawcze tradycje, do których warto byłoby nawiązać, wzmacniając ekokrytyczną ramę podjętych w rozdziale rozważań.

W Rozdziale V: *Funkcjonowanie schroniska* Doktorantka rozwija wątek „alpejskości” i „tatrzańskości” schronisk, wyjaśniając społeczny odbiór i wartościowanie tradycyjnych, pozbawionych udogodnień budynków oraz tych przypominających hotele. Zarysowuje także historię gospodarzenia, dzierżawienia i menedżerowania schroniskami, ich prawne postawy, przywołując materiały źródłowe potwierdzające trudne relacje między góralami – lokalną społecznością, a instytucją Towarzystwa Tatrzańskiego, którego regulacje determinują funkcjonowanie schronisk. Autorka przekonuje, iż turyści i turystki cenią sobie tradycyjne schronisko i wpisany w ten modus wspólnotowych zachowań, co w domyśle wynika z przeprowadzonych przez Doktorantkę wywiadów i obserwacji. Na stronie 213 czytamy: „Idealne schronisko nie powinno ulegać znaczącym przekształceniom. Remonty raczej przyjmowane są przez turystów z podejrzliwością. W schronisku nawet smak szarlotki musi pozostać taki sam, jak przed 50 laty. Nie tylko przyroda ma być poddana konserwacji, lecz także praktyki turystyczne. Najbardziej ceni się gospodarzy żywo kultywujących schroniskowe zwyczaje i dbających o pamięć poprzednich kierowników i turystów”. Nie poznajemy niestety źródła tych rozpoznań, pozostając w sferze przypuszczeń, mając w pamięci, iż Doktorantka realizując swój projekt badawczy, przeprowadzała wywiady oraz obserwację uczestniczącą. Wątek ten nie został jednak rozwinięty przez wskazanie na konkretne przykłady pochodzące z badań empirycznych, co niewątpliwie ugruntowałoby i wzmocniło poznawczo zarówno zacytowane powyżej, jak i inne rozpoznania na temat turystyki tatrzańskiej zawarte w pracy.

W rozdziale użyta została kategoria skali pozwalająca na zdynamizowanie przestrzeni powstawania turystyki przez zestawienie ze sobą lokalnych, krajowych i globalnych wymiarów funkcjonowania schronisk. Skalowaniu turystyki tatrzańskiej towarzyszy ukazywanie jej jako przestrzeni społeczno-instytucjonalnych asymetrii, sprzecznych interesów oraz krzyżowania się celów ekonomicznych, narodowych – tożsamościowych, ekologicznych i edukacyjnych. W przekonujący sposób Doktorantka pokazuje, że rozwój turystyki podhalańskiej stanowi swoistą strategię odroczenia lub powstrzymania industrializacji i pogłębionej komercjalizacji terenów górskich i jednocześnie sprzyja rozwijaniu ochrony środowiska naturalnego. Niebagatelną rolę odgrywa w tym procesie ustawodawstwo, krajowe i unijne przepisy prawne oraz program Natura 2000 sprzyjający ekologizacji turystyki tatrzańskiej. Rozdział sygnalizuje również propozycję zobaczenia schroniska jako urządzenia w znaczeniu (*dispositif*) zaproponowanym przez Michela Foucaulta, a następnie zinterpretowanym przez Giorgio Agambena. Doktorantka sięga po tę kategorię, by jeszcze raz podkreślić, że architektura schronisk wpływa na zachowanie i praktyki turystów oraz wytwarza miejsca turystyczne powiązane z określonymi wartościami wpisującymi się w etos tatrzańskiego turysty.

Podsumowanie recenzji

Przedłożona mi do recenzji rozprawa podejmuje interesujące zagadnienie rozwoju turystyki tatrzańskiej w kontekście założeń architektonicznych, infrastrukturalnych, kulturowo-społecznych, ekonomiczno-ekologicznych oraz narodowych. Historia rozwoju turystyki Tatr poczynszy od 19 wieku do współczesności pokazuje wielowymiarowość przestrzeni i praktyk turystycznych oraz krzyżowanie się i splatanie w tym procesie wielu czynników ludzkich i poza-ludzkich: środowiskowych, technologicznych, materialnych, architektonicznych. Chcąc oświetlić fenomen turystyki tatrzańskiej z wielu punktów widzenia Doktorantka sięgnęła do licznych źródeł – zasobów internetowych, branżowych czasopism, materiałów prasowych, archiwum Towarzystwa Tatrzańskiego, zapisanych wspomnień górali i turystów, dzienników, korespondencji, a także do literatury przedmiotu. Na uwagę i podkreślenie zasługują kwerendy archiwalne przeprowadzone przez Doktorantkę w Bibliotece Śląskiej, Muzeum Tatrzańskim, Ośrodku Dokumentacji Tatrzańskiej oraz w Bibliotece Cité de l'architecture et du patrimoine w Paryżu, które umożliwiły uwzględnienie w rozprawie archiwalnych dokumentów związanych z projektowaniem i budowaniem schronisk w Tatrach oraz w krajobrazie wysokogórskim.

Konstruując ramę teoretyczną prowadzonych analiz Doktorantka inspirowała się geografią humanistyczną, geografią wyobrażoną, teorią aktora-sieci (ANT), studiami postzależnościowymi, antropologią środowiska i architektury oraz humanistyką afirmatywną. Mapa teoretyczna pracy została naszkicowana we Wstępie do rozprawy, w którym Doktorantka wprowadza i definiuje przydatne w jej badaniach i analizach pojęcia, kategorie oraz teorie koncepcje kontekstowe, co nie oznacza, że każda z nich została użyta w zasadniczej części analiz. O ile antropologia afirmatywna przywołana we wstępie pracy może wyznaczać ogólną perspektywę przyjętą przez Autorkę zarówno podczas prowadzenia badań, jak i w toku analiz oraz formułowania wniosków, o tyle użycie teorii aktora sieci jako matrycy prowadzonych analiz wymaga pracy konceptualnej oraz szczegółowego opisu aktantów ludzkich i poza-ludzkich, określenia sieci, pokazania sprawczości poszczególnych części. Tymczasem w rozprawie koncepcja ANT (podobnie jak studia nad nauką i technologią) nie została wykorzystana w pogłębionej analizie mechanizmów funkcjonowania tatrzańskiej turystyki.

Przygotowując pracę do druku, warto dopracować jej wymiar metodologiczny, rozwijając opis przeprowadzonych badań empirycznych i wskazując na czytelny związek

wniosków zawartych w pracy z pozyskanym w terenie materiałem badawczym. Narracja rozprawy prowadzona jest w sposób, który nieco utrudnia identyfikację rozpoznń i tez, których źródłem są badania empiryczne i doświadczenia turystyczne Doktorantki oraz tych, które zostały wyczytane z tekstów źródłowych i literatury przedmiotu. We wstępie Autorka wspomina o zrealizowanych przez nią badaniach jakościowych, wskazując na technikę notatek terenowych, obserwacji uczestniczącej oraz wywiady przeprowadzone z osobami pracującymi w schroniskach. Na stronie 23 czytamy: „Badania terenowe pozwoliły mi zwrócić uwagę na organizatorów i pracowników turystyki, którzy pozostają niezauważani przez badaczy. Są sprowadzani do roli ‘gospodarza’, choć nie zawsze nim są, bo często sami są przyjezdnymi i wykonują inne czynności niż ‘gospodarzenie’. Jako pierwsza dostrzegłam wagę naukowego opisu tego aspektu funkcjonowania schronisk tatrzańskich”.

Rzeczywiście, odkąd Valene Smith zaproponowała termin ‘interakcja gospodarz-gość’ pod koniec lat siedemdziesiątych, perspektywa ta wyznacza jeden z kluczowych obszarów badań nad turystyką, choć dobrze rozpoznane jest również komplementarne wobec ‘spojrzenia turysty’ (J. Urry 1990), tzw. ‘lokalne spojrzenie’ kierujące uwagę badaczek i badaczy na sprawczość i władzę miejscowych społeczności patrzących na ludzi przybywających na ich teren z obcego świata (zob. np. D. Maoz, *The mutual gaze*, *Annals of Tourism Research*, 2006). Zgodnie z deklaracją Doktorantki, to właśnie perspektywa osób pracujących w schroniskach oraz społeczności lokalnej interesowała Ją najbardziej, nie jest bowiem prawdą, że osoby zatrudnione w branży turystycznej nie patrzą, nie oceniają, nie kreują obrazów przybyszy. Wspomniana perspektywa zachęca do przekroczenia i zmiany popularnej perspektywy obecnej w badaniach turystyki skoncentrowanej na tych, którzy się przemieszczają, symbolizując ruch i mobilność wartościowane pozytywnie i niejednokrotnie wyżej cenione od bezruchu i osiadłego stylu życia charakteryzującego rzekomo społeczności zamieszkujące tereny turystyczne oraz osoby zatrudniane w przemyśle turystycznym i powiązanych z nim branżach usługowych.

Realizując ten cel, Doktorantka przeprowadziła sześć wywiadów a zatem niewiele, co oczywiście nie umniejsza ich wartości poznawczej. Jednak w rozprawie mając do dyspozycji treści sześciu wywiadów, zacytowano lub sparafrazowano zaledwie fragmenty bodaj trzech wybranych wypowiedzi, co sprawia, że przypomniany powyżej cel pracy został przesłonięty przez historyczne, techniczno-infrastrukturalne i prawno-obyczajowe wymiary funkcjonowania tatrzańskich schronisk. Niewątpliwie oddanie w rozprawie głosu osobom pracującym w tatrzańskich schroniskach wzmocniłoby wartość poznawczą rozprawy i empiryczne umocowanie proponowanych koncepcji. Lektura całej rozprawy utwierdza mnie

w przekonaniu, że jej celem jest nie tyle pokazanie w perspektywie postzależnościowej tego, jak pracownicy schronisk górskich postrzegają turystykę tatrzańską i praktyki turystyczne, ile koncentracja na turystyfikacji i ukazaniu turystyki jako pola eko-kulturowo-socjo-historycznego, co pozwala spojrzeć na kilka wzajemnie powiązanych w niej aspektów bez przyjmowania za pewnik naturalności gór, komercyjnego wymiaru turystyki i lokowania turystyki w szeregu zagrożeń dla środowiska i ekosystemowej bioróżnorodności.

Istotnym i ciekawym poznawczo wątkiem pracy są osadzone w materiałach źródłowych analizy historycznego procesu produkcji turystyki i jej infrastruktury, którą Doktorantka czyta przez relacje lokalnych społeczności i instytucji takich jak (P)TT oraz przedsięwzięć takich jak Tatrzański Park Narodowy, nie tracąc z pola krytycznego widzenia ideologicznej instrumentalizacji turystyki rozwijanej w górach. Osadzenie historycznego procesu powstawania schronisk górskich w Tatrach w równoległych praktykach ochrony środowiska i kreowania górskiego etosu narodowego okazuje się być cennym narzędziem do lepszego zrozumienia złożoności obszarów górskich jako środowisk naturokulturowych przekształcanych przez historyczne, polityczne i społeczne procesy, które wiążą się z relacjami władzy, asymetrią interesów górali i instytucji kultury.

*

Rozprawa doktorska mgr Jessici Kufy osadzona została w trafnie wybranych teoriach kontekstowych i proponuje oryginalny sposób przedstawienia i opisu turystyki tatrzańskiej w perspektywie historii jej powstania i kolejnych przeobrażeń, uwzględniając asymetryczne relacje władzy, wytwarzania dyskursu oraz znaczeń w perspektywie ekologicznej i środowiskowej. W rozprawie pokazano, że relacja ludzi ze środowiskiem górskim zmieniała się w czasie, w rytmie reinterpretacji kategorii przyrody oraz nowego rozumienia i definiowania gór oraz turystyki, której wytwarzanie angażuje nie tylko ingerencję w krajobraz i środowisko, lecz także uruchamia praktyki posiadania i zawłaszczania ziemi, dzierżawienia, wykluczania i wysiedlania lokalnych społeczności. Rozważania i wnioski zawarte w pracy, w znacznym stopniu poszerzają perspektywę i wiedzę z zakresu nauk humanistycznych o turystyce i jej relacji z krajobrazem, środowiskiem i projektami kulturotwórczymi.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż Doktorantka podjęła się etnografii architektury tatrzańskich schronisk, sięgając po liczne archiwalne materiały źródłowe. Wykazała się przy tym dobrą znajomością literatury przedmiotu, dociekliwością naukową, umiejętnością stawiania ważnych pytań badawczych i inwencyjnością w poszukiwaniu odpowiedzi na nie. Należy docenić włączenie do humanistycznych rozważań teoretycznych turystycznego

doświadczenia empirycznego Doktorantki oraz przeprowadzonych przez nią wywiadów i obserwacji. Zgodnie z przedstawionymi w recenzji uwagami z przekonaniem stwierdzam, iż recenzowana rozprawa Pani magister Jessici Kufy spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim zawarte w art. 187. p. 1–2 ustawy *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* z dnia 20 lipca 2018 roku i wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Wrocław, 02.02.2025 r.